НАРОДНА ІСТОРІЯ — У ЖИТЕЙСЬКИХ РОЗКАЗАХ

ЖИСТЬ ЛЮДСЬКА — ЦЕ КІНО:

В ОДНІ ДВЕРІ ЗАЙШОВ,

У ІНШІ ВИЙШОВ,

ТА Й КІНЕЦЬ ФІЛЬМИ.

ДІД ШАРАЙ.

ГОЛОВА БОЛИТЬ...

Крізь шибки вікна у краплях недавнього дощу бачу: дід Данило до мене дибає. Тяжко дибає, раз у раз зупиняючись і обвисаючи на милицях, а дерев'яну ногу випростує уперед, наче просушує на легкому літньому вітерці. Рідну ногу свою Данило загубив на лузі, по той бік Дніпра, на початку осені сорок першого року, коли тікав від червоних під німця. Чиясь міна, пострілювали з обох боків, упала поруч і одчикрижила ногу вище коліна. Доповз до берега, почав кричати "Перевозу!", уже стікаючи кров'ю, на цегельні його почули. Коли повернулися червоні, Данило, інвалід війни, фронтовик, приліпився комірником, і перетоптав у голодні роки усіх удів сільських, та й не тільки удів, — за миску чечевиці із колгоспної комори. Тепер йому — за вісімдесят, заслужений ветеран. Із травневого мітингу біля пам'ятника Невідомому солдатові і традиційного післямітингового випивончика на лоні весняної природи його, п'янющого, привозять колгоспною підводою. Поки була жива дружина, доставляла Данила від пам'ятника на наш куток тачкою. Тачка була закоротка, Данилова нога і дерев'яний костур тяглися по землі, слідом

дрібцювала вівця, яка у них була і за пса, і за кота: Данило, добре ковтнувши, переконував сусідів, що вона і гавкає, і мишей ловить. Дід Данило для мене — жива історія: свого часу він відбув три роки Біломорканалу і не тільки повернувся живим, а й приніс у село нагороду за доблесну працю — червоний вимпел...

Виходжу дідові назустріч, сідаємо на лавочці біля ґанку:

— Що вас, Даниле Семеновичу, привело до мене по слизькій, після дощу, стежці?

Данило притуляє до ґанку милиці, хапається за голову:

— Ой, Григоровичу, нема уже мені жисті — так голова болить. Учора київські пасічники бджоли у моєму садку ставили, скоро акація зацвіте, дак налили і мені ковтнуть. Добренно, правда, ковтнув, люди вони достойні, не скупі. А сьогодні — помираю...

— То, може, ви уже своє випили за довгий вік, настав час на березовий сочок орієнтуватися? — обережно, щоб не розсердити гостя, зауважую я.

— Дак я ж до тебе чого й приплуганився. Ти — людина грамотна, біля верхів трешся, із самим Горбачом, баляндрасять, до поляків осьдечки їздив, у свиті його. Дак ти скажи або напиши Горбачу, як скоро не будеш його бачить,що так і так, живе коло тебе дід Данило Семенович Падалка, заслужений ветеран, що кров свою гарячу пролив за родіну безоглядно і мужественно, а йому теперечки голова сильно болить, коли вип'є. І почув, мовляв, той медалістий дід, у радійо почув, що тепер наша радянська наука людям серця пересаджує і які хоч органи. Дак просить Данило Семенович,

так напиши, аби йому за воєнні заслуги великі й подвиги фронтові нову голову пришили. Як не можна людську, мо', ще учоні сьому не навчилися, дак хоч собачу голову хай пришиють. Хай хоч і гавкає тая голова, аби тільки горілку пила і не боліла на похмілля...

ЯК Я ПРИКОСТЮМИВСЯ

Розказую сеє молодим, а яни сміються: дуренні, мовляв, ви були, жити не уміли. А того не хочуть розуміти, що тогочасная жисть нас усіх у капкан загнала було. У тридцять третьому виповнилося мені п'ятнадцять літ, скінчив я школу і пішов на цегельню сюю вже нашу робить. Бо на цегельні тади супик давали і по куснику хлібця. Але ж і робота труденна була: глину тачкою везеш — очі на лоба вилазять. Та ще — із голодухи. Ось приходжу по платню. Розпишися, кажуть, а грошей — нема. Я раз розписався, удруге, а тади — до директора цегельні. А директор — гад був, потім німцям служив, після війни червоні йому двадцять п'ять літ припаяли, десь тамочки, у таборах, і пропав. Ну, ось я і кажу директорові: "Як се так може буть, що на бумазі я розписуюся, а грошей — нема?" Директор на мене як роззіпався: "А, так ти грошиків захотів?! А суп сьорбав? А хліб брав?" І вигнав мене з роботи. Я тижнів зо два рибу половив, а тади насовітували мені: "Іди, хлопче, до прокурора". Послухавсь я, подався у район, до прокурора. Штани полотняні, сорочка полотняна, босий. Прокурор мене і запитує: "Скільки часу гуляєш?" — "Два тижні", — одказую. "Погуляй ще два тижні, а тоді ми тебе покличемо". Аж і справді — через два тижні приходить бомага, до суду мене викликають. І присудив суд: на роботі мене поновити, а прогуляний місяць — за рахунок директора. Вертаю на завод, аж директор уже до мене пом'якшав. Видали мені платню за минувшин місяць, прогуляний. Я — на пароплав і — у Київ. Там я уперше асфальт побачив: іду-іду та й колупну великим пальцем — цікаво. Ось заходжу до крамнички і кажу:

"Дядьку, продайте мені костюма". Жидок подивився на мене та й запитує: "А скільки ж у тебе, дитино, грошей?" Я перед ним усі і виклав. "О, — каже,—так тут ще й на сорочку вистачить". І виносить мені костюма та сорочку білу. Я своє полотняне зняв, у костюма вбрався. Жидок до дзеркала підводить. Глянув я у дзеркало і себе не впізнаю: "Невже-бо, дядьку, се — я?!" — "Ти, ти, синку, — жидок одвічає, — а куди ж тобі їхать?" Туди і туди, розказую, пароплавом пливти. "А скільки ж туди білет коштує?" — "Десять карбованців". "Е, — жидок головою хитає, — сорочку вертай, бо тут на білет тобі не вистачить". А мені з очей сльози — кап, кап, так шкода сорочку віддавать, біла сорочка, як сніг, коленкорова. Тут жидок зітхнув і простягає мені десятку — на білет: "На, дитя, та згадуй старого Соломона добрим словом". І пішов я того дня, припливши у село, на гулянку до клубу — у костюмі та білісінькій сорочці, коленкоровій. Дівки покосом лягали. Босий я, правда. Ботинки потім на цегельні видали. Добрі ботинки, наче із заліза зроблені, тепер таких не роблять, вічні ботинки. Але — завеликі, три ноги мої влізло б. Дак я соломи у них натоптав — і ні гадки собі. Іду вулицею до клубу — чиргик, чиргик об дорогу, курява — стовпом. А дівчата із-за тинів очима так і біжать за мною: перший парубок на селі...

КЛІЩ

Дак се ще я дєвувала, а йон уже у млині рабів. Послі війни. Воював чи не воював, казали, що у якоїсь начальниці госпіталю під юбкою усі воєнні годочки просидів, а — партєйним повернувся. І з тих пір — усе на довжностях колгоспних. Довжності не високі, на високі йому лею у голові не вистачало, три класи та четвертий коридор перед війною закінчив, зате — хлібні довжності: то у млині, то у коморі, то у коморі, то у млині... А як рабів у млині, то принесемо ми з маткою клуночок, щоб змолоть, то місяць до нього ходимо, покуль змеле. Бо так у нього було заведено: "Що у тебе в приполі? Мед? Твій

клуночок ставимо наперед. А у тебе горілка? Ось тобі мірка..." А у нас із маткою — ані меду, ані горілки.

І так йон смоктав із колгоспу та із людей аж до останніх років. Дєтві своїй такі домини у городі одгрохав, куди там. І нікого із ро-даків не забував, ані свата, ані брата. Коли ж оце позаторік хтось написав на нього самому Горбачу, і нагрянула комісія із області. Переважили увесь хлібець колгоспний, а йон — комірникував, і щось багато зерна не вистачило. Хотіла комісія тая до суду переда-

вать, але місцеві начальники відстояли, бо ж самі коло нього паслися. Тільки й того, що погнали з комори і з партії, але партія — яна уже сама розбігалася. Торішня весна видалася пізня, картопелька на грядках ще тільки сходить, а біля калива уже по десяткові колорадів піджидає, покуль із земельки випнеться. Потеліпала я на добривний склад хлорофосу попросити. Аж йон, кліщуган, уже на складі приліпився, порядкує. "Дам я, — каже, — тобі, молодице, хлорофосу, якщо мій город за вигоном виполеш". Йон же земельки нахапав, а жонка — не вельми руча, не привчена жистю рабіть. Заплакала я та й гомоню до нього: "Кліщем ви, дядьку, були усю жисть свою поганющую, із нас кровицю смоктали, кліщем і залишилися. Але колися і вам яно урветься..." Та й погойдалася геть: не діжде, думаю, щоб за колгоспний хлорофос та на його городі я гнобилася.

Аж і урвалося вскорі, наче я наврочила. Подзвонили на свята із станції, що вагон із мінералкою прийшов. Усім активом возили. Як із машин розвантажували, сказав голова колгоспу і йому мішечки брать та носити на склад, а не тільки командувать, як і куди класти. А кліщ на пупа не звик. Я, каже, усю сознательну жисть — у активі і на добривний склад ішов

не вантажником, а щоб загадувать і контролювать. Голова ж колгоспний у нас теперечки молодий, гарячий, ще не об"їжджений начальниками вищими. Голова розсердився і гомонить до нього: "Ідіть, дядьку, геть, і щоб я вас більше не бачив на колгоспі. Минулося, коли начальників багато, а робити нема кому!" То йон і потеліпав, як побита собака, тольки до хати своєї не дійшов. Бо щось йому од великого переживання із головою зробилося: упав посеред вулиці, розкинув ноги в галіфе, наче дохла ворона крила, і вже ті хромом обшиті крила-капшуки — не несуть. Дак викликали "швидку", "швидка" у районну лікарню одтарабанила. А уранці дзвонять із лікарні у колгосп: помер. Із музикою хоронили. Тольки ж ніхто із людей на похорон не пішов, сама дєтва його та родаки, яким йон скибку мазав, коло труни, голови опустивши, старилися...

КОПИТКОВА СТЕЖКА

Хіба тепер люди? Колися були люди так люди. Ось і Копитка хоч би згадайте, покійного уже давно. Покійного, бо на складі у районі йому усі дихальні шляхи цементом забило, він скоро й помер. А якби не сеє, мо', усі б сто год жив-поживав. Дак сей Копиток у війну минулу усенну Європу із сокирою пройшов у будівельних військах, мости через річки наводив. Правду балакав чи ні, під чарку, а могло й буть: ще настил коло берега стовпами не підперли, не встигали до призначеного часу, а вже емка з генералом по мосту покотила, дак Копиток настил плечима підпер, руки — у коліна, і втримав настил, не рухнула машина з генералом. А що було робити? Тади, у воєнне врем'я, за такеє — розстріл на місці. І могло воно буть, теє, що Копиток, ковтнувши, розказував. Бо якось по війні сходні він із причалу коло цегельні поцупив, се уже під зиму, бо шуга по Дніпру пливла і баржі по цеглу не приходили, і піч заводську загасили, а Копиток — сторожував. Дак він сходні, а там п'ять дощок дубових, товстелезних, та ще з

перетинками, на плечі — і попер через гору Жомирівку, бо через село ж не можна, побачать, хоч і ніч. Коли ж уранні остання тої осені баржа нежданo припливла по цеглу, а сходнів на причалі — чортма. Викликали дільничного, Гапоненка, той сліди читав луччей, аніж книгу, і привів його слід до підніжжя гори. Тут дільничний і каже: "Ніхто б на таку гору круту сходні не випер, окрім Копитка." Пішли до Копитка і знайшли сходні — під дровами уже. Гапоненко і каже Копиткові: "Неси, бісів сину, знову через гору Жомирівку, то у суд не передам". А Копиток зітхнув і каже: "Передавайте до суду, бо через гору не понесу, а понесу через село, не виволочу уже на Жомирівку". — "А уночі ж виволік!" — це йому дільничний душу труїть. "Бо уночі — до себе ніс, — Копиток признається, — а від себе — не потягну, ні..." Дак поплуганився він із тими сходнями на плечах через усеньке село, і усі, хто бачив, дивувалися, що він їх несе, такі важчеленні. Але судить не судили, бо директор цегельні не захотів такого здоров'яка кудись оддавать. У сезон Копиток за сімох тачки із цеглою од печі тягав. А тоді, по війні, хто тягав тачками цеглу, працювали босі. Коли ж раптом видають їм спецівку — ботинки американські, воєнні, добренні такі ботинки, підошва — наче залізна, і все інше. Копиток повісив ботинки на гвіздок, сам же і далі працював босий. Такий уже він був, Копиток, ощадливий. Тепер таких і в помині нема. А тачки із цеглою котили по вистелених залізом доріжках. В одному місці залізо підігнулося, і Копиток розпанахав собі ногу, від пальців до п'ят. Засипав рану землею — зажило як на собаці. А тоді довго ще хвалився та тішився: "А якби я ботинок той американський одяг — пропав би ботинок, пропав! От скажіть, який я щасливий! От повезло мені, так повезло!.." Отакі були люди. Тепер таких нема, сама дрібнота по закутках сільських тиняється та юрмиться як перед кінцем світу по містах тісних, перелюднених, наче мошва перед дощем. І жив би, кажу, Копиток болєй ста літ, а мо', і усі б двісті, якби не сей случай на складі. Се вже він перебував на пенсії законній і в колгоспі

підробляв. Дак поїхав він із колгоспним бригадиром у район по цемент. А цемент брали на складі, у який його вдували спеціальною машиною, нею ж і видували, скільки кому треба. На сеє усе у колгоспі виписували десять карбованців. А шофер спецмашини брав лише п'ятірку. Бригадир і каже Копиткові: "Ось червінець із колгоспної каси, п'ятірку шоферові дамо, щоб надув цементу нам у кузов, а п'ятірка тобі зостанеться". Копиткові ж наче вожжа під хвіст: "Щоб я комусь п'ятірку віддав? Не бувать такому! Сам накидаю!" І поліз у склад. А у складі цементова курява — стовпом. Але — накидав. Уже рівняв цемент у кузові, коли раптом — упав. У нього влили декілька склянок води, усі дихальні шляхи були забиті цементом — одійшов якось. Повертаються вони у село, зупинилися на розстаньках, Копиток просить бригадира: "Дай відро цементу, поплуганюся додому. Самі розвантажуйте, бо щось мені у очах темніє". Зачерпнув з машини відро цементу, ще доплуганився до сідала свого з тим відром, а до двору уже не зайшов. За ушулу ухопився, брик — і кінці оддав. А відро з цементом покотилося, і котилося воно до самого колодязя, бо двір у Копитка високий, під горою хата. Відро котилося, цемент із відра сіявся, а земля ще вогка після зими, цемент ухопився і — стежка зробилася. Ото тільки і пам'ять по нім, тая стежка: і — жила людина чи не жила? Але впродовж літа дощі цемент змили — і стежки Копиткової не стало. Наче і не було.

КОЛЕСО ЖИСТІ

А був я з потомствених бідняків, і ніхто в нашому роду оком зизим не глядів на радянську владу, дак мене вписали у війська енкаведе. А це вже було перед польською кампанією, що прийшов час мені дійсну служить. Перейшли ми через річку Збруч, наказ товариша Сталіна виконуючи, а там — хіба що пташиного молока не було, добренно жили прокляті капіталісти. Ми ж — голі й голодні. Дак хто умів, із наших, сильно там наживалися. За наші облігації сувої сукна і хрому на

чоботи можна було купити на львівському базарі, тамтешні легковіри думали, що то — совітські гроші. А тоді якось що надійшов новий наказ нам — вивезти багатеньких із Західної України. Називалися вони — осадники. Дак ми їх вивозили із сіл і хуторів їхніх, на станції, заганяли в товарняки і тарабанили аж у Архангельську область. А тамочки розсаджували тих осадників, із жонками і дітьми, по вантажних машинах, брезентом критих, і везли в найдальші ліси, куди було призначено. А сніги ж, сніги, колеса машин ланцюгами обгортали, бездоріжжя і морози — ми в кожухах та валянках, і то мерзли, а ті вже осадники — кого у чім ухопили. Діти у кузовах, критих благеньким брезентом, замерзали на смерть, їх прямо у сніг кидали і їхали далі, не дозволялося надовго зупинятися, строгий графік. Годували їх чим

— по оселедцю гнилому та кусничку хліба. Але у валці обов'язково їхала машина торгсину, а там — харчів усіляких, тільки ж — за золото. Щоб, значить, хто якого перстенька чи хрестика золотого приховав, — здав добровільно-примусово за хлібину. Ну, і вивантажували їх посеред лісу, де табори лісозаготовачів були намічені, наш старший дивився по карті, викидали, і хочете — живіть, хочете— вмирайте. Вони починали вогнища розкладать, курені із соснового гілля ставить, землю ломами довбать, а ми собі по нову порцію людського матеріалу їхали.Чи боліла душа моя за них? А відки біль візьметься, коли нам начальники вищі сказали — це запеклі вороги радянської влади і усього прогресивного людства. За ворога душа тільки у такого ж самого ворога радянської влади і болітиме. А ми від голови до п'ят були вірні товаришу Сталіну, за повну диктатуру світового пролетаріату. Так нас навчали і виховували.

Ще ми усіх ворогів пролетаріату із Західної не перетягали, коли се ж — війна. А вже я свого командира на емці возив. Призначають його начальником особливого відділу дивізії, він і

мене із собою, за шофера, бере. Ну, я умів коло нього — лисачком, жисть навчила, язик у мене — слизенький, смішненьких розказів багато я знав і знав коли — під чарку — розказать. А щодо баб — туточки мені рівних не було, чув я їх за кілометр, собі вже якусь пльохоньку, яка напохваті, а командиру підберу — яка получчей. І він сильно уважав мене за сеє усе. Так ми воювали з ним по тилах до літа сорок другого року. А у літі сорок другого оточили нас німці біля Ростова, у степах. І ось уже тарабанять теперечки нас у товарняках — на захід кудись. Ось уже і Дніпро переповзли, уже мені домівка моя пахне. А командиру моєму, хоч і встиг він у солдатське переодягтися, теж кортить із вагона скоріше п'ятами накивать, бо ж рано чи пізно, а рознюхають німці, хто він такий, і до стінки поставлять, не помилують. Дак ми уночі виламали дошку у вагоні і таки втекли. Командир у мене в селі трохи од'ївсь і подався у бік фронту. А я — зостався. Тоді думалося, що німець уже на віки вічні прийшов, куди бігти, як він уже коло Волги самої чи й далі? Прийми добрі мені трапилися, молодичка тепла, бригадиром мене староста у господарстві поставив, уже я почав був під німцем пір'ячком обростать. Бо я такий —де не посій, а зійду і в камінь вросту, якщо треба. Аж тут стало погримувать на сході, наші повертаються. А повернуться, думаю собі, за штани ухоплять, запитають, що ти робив на окупованій території. Надивився я в енкаведистів, знаю, як це робиться. А вже по той бік Дніпра, у лозах, ворушилося, такі ж, як я, партизанчики гуртувалися. І я одної ночі переплив човником ріку та й собі — у лози. Трапився нам скоро обоз німецький, се вже німці без оглядки тікали. Ми його й поскубли. Я човника взуттям німецьким по самі краї навантажив і — до жінки, у село. А вона наступного дня, неділя якраз була, з тим взуттям — на базар. А поліцаї за неї — та у тюрму, німецьким добром, мовляв, торгує, із партизанами ниточкою пов'язана. Ось вона — у тюрмі, а я — у лозах, ждемо наших. А як наші уже прийшли, отаборилися, у мене — справка партизанська, мовляв, героїчно боровся з ворогом на

тимчасово окупованій території, і жінка — при німцях як партизанська зв'язкова у тюрмі сиділа. Знов у пошані ми, у сеї вже влади. І видають мені бронь, призначають головою сільської Ради у своє ж село, а жінку — колгоспним бригадиром. Бо треба ж нашу армію харчами постачать. І усе воно якось би було, якби я із сільським попом не заякшався. А заякшався я, бо жисть примусила. Вищенькі з району: "Давай, давай хлібець, м'ясце, яйце, облігашки!" — а злидота ж така, руїна, самі вдови та каліки у селі. Тут піп збере жінок у своїй церкві, а тоді люди від лихоліття воєнного сильно почали вірити, збере і агітує, аби останнє несли у сільську Раду, для фронту, для бійців червоних, для оборонки. І несли. А ми тоді з попом у сторожці церковній зачинимося та й п'ємо від ранку до вечора. А самогоняри було в селі як води, з картоплі гнали, буряків, хто з чого. Дак ми так розпилися, що вечорами і попадя, і моя жонка із тачками по нас приїздили та по домівках, безпам'ятних, розвозили. А се уже війна скінчилася і стали з армії вертатися мужики, хто вижив. Ну, і написали на мене, комусь мого портфелика закортіло. І мене з усіх моїх постів, і з партії, бо я вже партійним зробився було, — шурх. Уже, значить, я у номенклатурі районного масштабу не потрібен, уже мене пожували і проковтнули. Дак інших, вдатливіших номенклатурників хоч довше жують, а мене? Якісь три годики. Приписали моральний розклад і дружбу із ворожим елементом — сільським попом. І жонку з бригадирства погнали. І опиняємося ми знову при своїх інтересах. А вже ж почали було халупину складати, бо досі у її матері жили, і у мене ж — ані кола ані двора. А тут ще дєтва пішла. А тут і сорок сьомий рік настає — голодуха. Ну, думаю, пропав. З усіх постів вигнатий, ще й політична печатка, щодо попа, на лобі, а що я умію? Продав я галіфе своє, добренне було галіфе, шкірою підшите, сеє-теє продав, а далі — зуби на полицю. І тут хтось мені про Західну нашептав: інші ж їздять, випрохують, вимінюють, а з тебе що, картуз упаде, як поклонишся, пожебраєш? Бо вимінювать я уже не мав чого, усе проїли, що і

в скрині у жінки було. Тільки й мого, що на мені. А на мені — стара гімнастьорка солдатська і штани, у яких додому колись придибав, тільки й мого. Не упаде картуз, себе утішаю, як у бандер тих недобитих якийсь ківш зерна випросиш, та й місця тії тобі пам'ятні.

І поїхав я у Західну, із мішечком під рукою. Та як поїхав, не так, як раніше їздив, із командою своєю, у теплі, в добрі, по тих уже осадників. А на даху товарного вагона, наче уркаган який. Отеє, думаю, дослужився у радянської влади. 1 страшно стало, що так подумав. Бо надивився, що буває з тими, хто до радянської влади якусь претензію висловлює. Багато нас, отакого люду сірого, голодного, на кришах їхало. На моїх очах хлопчині голову дротом, напнутим над колією, стесало, на коліна зіп'явся глянуть, до якої станції під"їжджаємо. Дак я опослі і не одлип від даху вагона, поки їхали. Лежу і думаю, бо що його ще робить. І чим довше думаю, тим страшніше мені стає: куди ж се я, дурень, їду по смерть свою? Скільки я їх перевозив за два роки без малого, ворогів тих, західняків. Звісно, більшість їх у тих лісах архангельських і залишилося лежать, мало хто виживав тамочки, а як хто повернувся у воєнні годики та упізнає? А ще ж тамочки таке діється — досі лісовиків, бандер поганих, не приструнять. І буде мені, думаю, як тому князю, що про нього у школі начитував учитель історії: за ноги до зігнутих дерев прив'яжуть і пустять... Уже б я наче і додому повернувся, так настрахався самих думок своїх, дак ось вона — Західна. Не став я до самого Львова їхать, там мене більше знають, бо там ми командою по хуторах і селах промишляли, зліз із вагона на ближчій станції. Зліз і пішов куди очі бачать, у поля, уже, думаю, як сюди добрався, не вертатися ж упорожні. Ось одне село проминув, друге, уже у мене у мішечку трохи збіжжя і теліпається. А сам я — дрібненький, худий і ростом — як мізинчик, так мене у школі колись і дражнили, а голоском можу, наче мені язика підковано, немов у тій казці про відьму, тоненько-жалісненько і як хоч. Сам

плачу, себе слухаючи, про діток голодних, що макусі лляній раді, там, в Україні, перший артист на село замолоду, до армії, був. А в людей, особливо, як баба трапиться, од моїх розказів печальних — сльози потоками, фартухами очі витирають, фартухи — хоч викручуй. І де я був, думаю, раніше, що сюди не приїздив, золоте дно для мене. Тепер я не пропаду, тепер я виживу. Сам себе я нарешті знайшов, талан свій, — вроджений жебрак я, ось хто. Талант такий у мене, таким я народжений батьком з матір'ю. Отак я кирпу гну перед самим собою, бредучи полівкою. Бо вже за спиною у мене не матня якась теліпається, а клуночок чималий на плечі, мов кабанчик, лежить.

І вже б мені плуганитися отак до станції, бо я майже коло жебрацьке виписав навколо неї, по ближчих селах. Дак ні ж, все мало людині, мало. Жадність — вона як іржа, душу роз'їдає. Побачив я хуторок у полі, ладненький такий хуторок: хата на дві половини, із сінцями, хліви, скирточка соломи торішньої, дощаті козирки для сіна, на палях, як це у західняків прийнято. Ну, думаю, тут ще наші товаришечки не встигли хуторську жисть у голодний колектив загнать, тут хоч нагодують. Бо уже у животі мені кишки давно марш Мендельсона грають. Зерна жменьку до рота кину, пожую, тільки й мого. Звернув я на стежку і попростував на той хутір. Уже ж мені, як я бандер довірливих так піддурив сльозою своєю артистичною, страху за колишнє перед ними поменшало. І ось я плуганюся з клуночком на плечі, ноги волочу, бо натомився і голодний, коли бачу: стоїть вуйко коло скирточки соломи з вилами у руках і в мій бік пильно дивиться. Чим ближче підходжу, тим більше мої очі звично сльозяться, щоб, значить, розжалобити балачками своїми, і лице його — наче із дна прозорого потічка проступає. Продовгувате такеє лице, худе, брови кущисті, і вуса — підковою навколо підборіддя. Дивлюся я на вуйка того здаля очима, що сльозаться, бо вже ж перед ним линяти треба, лисачком,

лисачком, дивлюся я, а бачу молодика, під стіною вагона.у пасмі світла з прочинених дверей, бо мій напарник, поки поїзд стоїть на полустанкові, перераховує арештантів, узятих нашою командою із львівської в'язниці. Голова молодика відкинута назад, очі стріляють у мій бік ненавистю лютою, а може, так мені згадувалося, потім, опісля того, як усе сталося. І раптом молодик стрибає на мене з вагона, як звір, збиває з ніг і біжить із насипу у ліс, ще непроглядний, хоч і осінній. Біжить він од залізничної колії у ліс, а я, оговтавшись, стріляю з коліна, як нас навчали, йому услід, і од інших вагонів хлопці наші, енкаведисти, стріляють. Молодик падає на зжовкле осіннє листя, гребе його руками, конвульсійно. Поїзд рушає, і з приступок вагонів, що пливуть повз втікача, хлопці пострілюють у нерухоме вже тіло, бавлячись, як у мішень. У дорозі ми із напарником та командиром команди складаємо акта про спробу втечі такого-то, в результаті чого злочинець був застрелений пильними бійцями охорони. Не міг він вижити, ніяк не міг, заспокоюю себе і бреду на його гострий, сторожкий погляд з-під кущистих брів, наче загіпнотизований тим поглядом. І ще здаля починаю співати свого Лазаря — про голод у Східній Україні, про макуху, яка для діток моїх — ласощі великі, про засуху, про колоски в колгоспному полі, які один до одного не догукаються. Що у голову збреде. А він мовчки, понуро стоїть, зіпершись на вила, і свердлить мене, до самої душі, очищами своїми чорними, як вугіль. Таки — він, — ніби кип'ятком мене обілляло, — те ж лице, тільки постаріле, вісім літ спливло як-ні-як, і впізнав мене, упізнав, очі аж заіскріли ненавистю, погано я тоді цілився, погано, а на ворошиловського стрілка — здав... Ішов я до нього, як Матросов на дзот: проштрикне зараз вилами, прикопає, і ніхто кісток моїх не знайде, та й не шукатиме, ніхто із моїх не знає, де я з поїзда зійшов. Стою я перед ним і тремчу, як лист осики, але голоском тремтячим ту ж пісню жалібну співаю: як погано живеться у Східній Україні, люд вимирає, а дєтва гасне, як свічки на вітрі. А він слухає — і мовчить, голову поклавши на

руків'я вил. А я вже подумки до Бога молюся, гарячкове згадуючи, як мати навчала молитвам. Хочу перехреститися, а рука — наче одерев'яніла, одвикла хреститися, активістом був я замолоду, на іконах, викинутих із сільської церкви, витанцьовував, вигуцував. Тим часом уже й на самого батька Сталіна бочку я покотив, як він довів нас до жисті такої, покотив бочку, аби цьому розбійнику, бандері поганому, душу його антирадянську посолодити... А він слухає — і мовчить. І свердлить мене своїми чорними очищами з-під брів кущистих. Нарешті і я геть видихався, язик мій слизький опух і — колодою в роті, замовк і стою, мов на лобному місці, покірний долі. А клуночок — на плечі, з рук не випускаю, моє це, кревне, баляндрасами із слізьми навпополам зароблене тяжко. І тут вуйко каже по-військовому чітко, чистою кацапською мовою, спокійно, не голосно, але з притиском:

— Ваші документи, громадянине.

Якби він мене ударив, хоч і вилами, на які опиравсь, я ніскільки б не здивувався. Бо на щось подібне чекав, готовий був. А такого — не чекав. І правиця його, біла, бачу, не намозолена, земелькою не витатуйована навік, як у селян, чи вони із Східної, чи вони із Західної, сіпнулася, зовсім як у мого особиста, що я його на фронті возив, але не до портупеї на боку, а в кишеню піджака, з верхом із шинельного сукна, сховалася. Ну, гарячкове думаю, оце вже — пропав, що пропав, то пропав. І кляну свій язик слизький, що стільки наязичив, сподіваючись вуйкові угодити, на самого товариша Сталіна бочку котив. Двадцять п'ять годочків дадуть, не мєнєй, здрастуй, Колима, прощай, жисть. І тут уже натурально розплакався, не такі плакали, як ставили їх до стінки, надивився, біля тих хлопців крутячись млинком, поки служив у енкаведистських військах:

— Простіть, громадянине начальнику, дурня неграмотного, селюка завошивляного, жисть примусила линять, скибку хлібця для дєтви голодної випрохуючи...

Що вже я там варнякав, вужом перед ним звиваючись, не пам'ятаю гаразд. Не довго, правда, бо обірвав мене вуйко той дивний:

— Нема мені як із тобою возитися, гнида погана! Котися звідси колесом, щоб тільки задиміло за тобою, і більше ніколи не попадайся мені на очі! Я за товариша Сталіна п'ять літ в атаки ходив, а ти, гаде, продаєш його за шматок хліба. Брись отсюдова!

Я повернувся на всі сто вісімдесят швидше, аніж по команді старшини у війську, і щосили потрюхикав стежкою із клуночком на плечі. А спину мою очі його вслід свердлять, а може, дуло пуковки якої, кожним нервом спинним відчуваю і аж вигинаюся весь. Стрелить чи не стрелить? Ніколи ще так страшно не було, навіть коли фронт через село котився і я у жінчиній спідниці та кофті під піччю лежав, а двері поскрипували, то німці заскочать, то вже червоні, бо що-що, а передню лінію треба перележати, переховатися, це я добре знав. Уже як дочимчикував я підбігцем до полівки, з якої звернув був на стежку, і куля, пущена вслід, перестала лякать, знову застрибав я подумки у різні боки, мов заєць той: він чи не він — цей підозрілий вуйко? Бо наче ж і голос схожий, як у вагоні він балакав до мене, я запам'ятав. Бо то перша жива людина була, у яку я, ще зелений енкаведист, стріляв очевидьки. Перед тим, як тікать, ще біля стіни вагона сидячи, він запитав, у очі мої, як п'явка, своїми чорними очима упившись: "Чи стукало у голову твою, солдатику, хоч один раз: кому ти служиш?!." А може, справді він, але перелицювався, шкіру перемінив, що й сам себе тепер не впізнає, як усі ми, що на сході, що на заході, по сім раз на день перелицьовуємося,

шкіру міняємо, бо так сяя житуха наша батьком Сталіним для нас придумана?

Якось дотеліпав я до станції, уже ніч була. І поталанило мені — забрався на дах вогона, із клуночком своїм. Тутукнув паровоз, поїхали. І їхали усю ніч, і подрімував я в обнімку з клуночком тим зерна нажебраного. А як стало світать і поїзд наш перед станцією стишив хід, свиснула наді мною сталева кішка на мотузкові з трави морської, були тоді такі мотузки, ніхто його не перерве, хоч який богатиряка, кинута знизу, із землі, тренованою бандитською рукою. І впилася та кішка сталева у мішочок мій, і посунув він по дахові вагона. Хапався я за своє збіжжя обіруч, кігті на пальцях ламав, та що я міг удіяти? Пішло моє багатство, як і прийшло, а я з нічим залишився. Кому поскаржишся, окрім хіба Бога, дак я ж ніколи не вірив, що Він є, і ніколи я його не чув у серці своєму, а Він — мене не чув. Зліз я з даху вагона у Фастові та й попхався навпростець до свого села. Перед селом уже не ішов, а повз натурально, сили мене залишали. Але постукався у вікно, жінка відчинила, побачила, який я доходяга, і нічого про хліб, по який їздив у Західну, не запитала. Мовчки налила мені молочка, корівка у нас ще доїлася, дала кусенчик матаржаника з висівками навпополам, тоді каже:

— Не переживай, чоловічку, якось воно буде. Приїздив партійний начальник із райкому: прийшов папір у відповідь на листа, якого ти писав товаришу Сталіну. Поновлено тебе у партії, бо ти з класово чужим елементом, попом, ішов тимчасово у одному ярмі заради перемоги наших доблесних військ на фронті. І казав ще той начальник, що тобі довжность знову дадуть. Дак я стару свою кацавейку перелицювала, верх ще там непоганий, сукно миколаївське, і весь вечір шила тобі галіфе. Приміряй, поки не розпластався спать, то я за сьогодні дошию, а завтра поїдеш у район по довжность. І не треба буде тобі світ за очі до тих бандер по хлібець, слізьми нашими

зрошений, швендять... Бо як на довжності галіфетній будеш — буде і хлібець у нас, ще й до хлібця...

Тут я як сидів на лаві коло столу, так і розпростерся, бо вже мені і дихать не було сил, не те що галіфе примірять. Прокинувся серед дня, у хаті порожній, мої на роботах та у школі, і думаю: "А чи не наснилося мені усе теє, що жонка уночі розказала?" Коли дивлюся, а галіфе дошите, мабуть, до сонного тулила, із капшуками широкими, наче крила орла, на жердці біля комина висить. Ну, кажу собі радісно, в акурат галіфе, що в акурат, то в акурат. Вбрався я у теє галіфе, і одразу у мені сила така начальницька з'явилася, що й лева б через себе перекинув. І подався я швиденько поза городами до попа — за усе пережитеє на дурняк випить...

ДУХОВУХА

Опісля довгих перипетій житейських призначили мене як партійця обліковцем на цегельні. Довжность хоч і непоказна, а — хлібна. Цеглу, звісно, виписують директор, контора, а кому яку, із яких піддоднів і скільки битої — сеє вже я постановляю. І без пляшки та закуски до мене не їхали — ані індивідуальні забудовники, ані колгоспи. Розпився я, роздобрів у такому почоті. А де пляшка та добра закуска, там і справна баба. Став я підходжувать на сторону, а моя активістка, партизанка із добутою мною справкою, — у райком, із критичною бомагою на мене. Я їй, правда, роз'яснив, що сяя її активність може повернутися втратою прибуткової довжності. Вона — у район, забрати халяву, що на мене написала, а їй — дулю: уже справі дано хід, раніше треба було думать бабі дурній. І ось викликають мене на бюро, щоб із партії виключать. А секретарем парторганізації на цегельні був Максим Косогон. Погапюща була людина — з тобою удвох вип'є і тебе ж закладе на зборах. Якби хотів, міг би і мою справу у райкомі пригасить, до нього дослухалися, але ж не захотів через душевну

поганість свою. Ну, думаю, сучка партійна, я тобі одплачу. А я вже наперед знав, як воно буде, розклад прорахував. Партизанці своїй кажу: "Давай білу сорочку, як із партії виключать — утоплюся, дак щоб рибам красивим здаватися..." Поголився, одеколончика з півпляшки на себе вилив. А тоді катерок по Дніпру плавав, до Трипілля, а там уже доводилося пішкувать до райцентру. Прихилитав на причал, а там уже Косогон мене піджидає, нервується, раптом — проігнорую партійне бюро. Уже й катерок на фарватері димком кашляє. Аж біжить до мене від цегельні голова профкому Півень, він же — головний у духовому оркестрі, що його завод нещодавно придбав, тоді у моду входило, відкликає убік, шепче на вухо: "Як ти хочеш, а давай заначку, хоч на півлітру, інакше хлопці, сказали, не вийдуть на берег..." А оркестранти, поки не зохотились, після роботи у клубі на своїх трубах тренувалися, я й домовився із Півнем, що вийдуть до катера надвечір, зустрінуть мене урочистим маршем Мендельсона, а з мене — випивка добра. "Може, тебе там у допру посадять за гріхи твої, а ми, як дурні, будемо тут у труби дуть..." — "За таке до допра не садять, садять за інше", — кажу, але червінця мусив діставать. "Що то від тебе Півень хотів?" — підозріло запитав Косогон, коли вже ми на катері стояли. "Запитував, чи не потрібна мені позитивна характеристика профкому для бюро, — кажу.—Але мене там і без його бомажки знають". — "Знають чи не знають, а партійний білет доведеться тобі на стіл покласти, там не жартують!" — каркає секретар партійний. Я одвернувся, наче сльози витираю, а сам регочу подумки: "Побачимо ще, чий білет на стіл ляже..."

Добралися ми до райцентру, я й кажу Косогону: "Зайдемо до їдальні, по сто п'ятдесят смикнемо, я пригощаю". Він страшенно випить любив, але — на дурняк. А тут уперся: "Ти що, здурів, перед бюро пить?" — "А вони все одно не внюхають, бо самі під градусом будуть, там у них у райкомі буфетик таємний є, я знаю..." Але Косогон — ні в яку. Я ж сто

п'ятдесят перехилив, закусив холодною котлеткою. Стоїмо у коридорі райкому, ждемо ж, аж виходять із закапелка члени бюро, морди червоні, коньячком уже напаковані. Попереду — Кабанець, голова колгоспу, якому я нещодавно на домину його найкращу цеглу одібрав. Побачив мене: "Що ж ти, Халимоновичу, пить треба, але — уміючи..." — "Навчаюся, стараюсь, але ще не усе полу чається..." Хотів сказати — у вас навчаюся, але Косогон на ногу давить, мовчи, мовляв. Той дуже начальства усякого боявся. Ну, покликали нас, Косогон доповів. Кабанець і запитує, підморгнувши мені: "А як, цегельня план по реалізації цегли виконує?"— "Виконує і перевиконує!" — відповідаю по-партійному бадьоро. " Ну, то що ми тут мурижимо? — знову Кабанець. — Догану за моральні перебори записать, і хай іде працює". Видать, цегла сподобалася, я ж трохи не по цеглині для нього перебрав. А голова райвиконкому, районний прокурор і голова колгоспу із Трипілля тільки головами кивнули, згодні, мовляв. Усі троє за літо у мене побували, з таких людей могоричів я не брав, зате стежив, щоб і тріснутої цеглини не попадало на машину. Проголосували за догану — і йди, Халимоновичу, трудись на благо рідної Вітчизни. "А я певен був, що з партії наженуть, — дивується Косогон, коли ми з райкому вийшли. —Ну, тепер можна і випить, догану прилити..." — "Як це — випити? — дивуюся. — Я ж на бюрі пообіцяв, що й чарки не нюхну..." "Ну, усі обіцяють... — уламує мене тепер секретар партійний, нервуючи, що дармовиця між пальців виковзує. — А що так скінчилося, за сеє випить треба". — "Ні, моє слово тверде, партійне! — кажу і беру курс на Трипілля. — Сказала партія — не пить, я не п'ю. Скаже пить — знову питиму." — "А я тобі — хіба не партія? — хапається за соломинку Косогон. — Я ж твій секретар партійний. Статут забув?" Але я домучив його до Трипілля, а уже у Трипіллі так його казенкою у буфеті на причалі накантував, що, як підійшов катер, довелося матроса просить, аби допоміг партійного секретаря у катер занести. Узяли ми Косогона за руки та ноги, а він товстющий, як кабан,

важкий. Де несли, де тягли, але біля борту на палубі поклали. А я так, більше для виду, із чарки сьорбав, бо на мене ще ж вистава чекала. Тут рушив катер. Я матросам дав на півлітру і кажу: "Як причалимо до цегельні, я перший на берег зійду, а ви тоді оцього п'яницю по сходнях скотите і залишите на пісочку, хай тверезіє..." Ось підпливаємо ми до цегельні, здаля бачу — духовушка заводська чекає на нас, оркестранти вишикувалися на березі коло причалу, у труби дмухають. Тільки сходні опустили, вони марш Мендельсона врізали. І під той марш Мендельсона я переможно зійшов на берег. Тут оркестр духовий заграв ще веселіше, і під тую музику танцюристу матроси покотили по сходнях та розстелили на пісочку секретаря нашого партійного, п'янющого як чіп. А усі на цегельні знали, що він на дармовицю готовий і відрами у себе вливати, тільки ж боялися уголос сказать — керівна кадра. Тож духовуха наярує на весь берег, рибалки підійшли, робочі із зміни вертаються, а партійний секретар — хропе, і мухва на грудях його обриганих витанцьовує. Нарешті ворухнув хмільною головою, роздивився мене крізь туман у очах, запитує: "Де я?!" — "У дупі ти тепера, — відповідаю. — А як звідти виберешся, доведеться партійний білет на стіл покласти..." І подався понад берегом до зальотки своєї похвастаться, що не тільки з партії мене не виключили, а скоро і партійним секретарем замість Косогона зроблять. Аж так воно і повернулося.

ПРОЩАЛЬНА ІНТЕРНАЦІОНАЛКА

Останнім партійним секретарем у нас був інженер цегельні, розумниця, розумниця велика, вчасно злиняв, перестрибнув у поїзд, що в інший бік котився. Тепер хіба у таких чорних гробах їздить, пляж на березі Дніпра обладнав дощатими грибками і лавами, а сільрада за сеє благоденствіє гектар земельки нарізала, колишній сад власника заводу Чорнояра віддала під дачу йому. Та він скоро і цегельню під

себе підгребе, голова у хлопця, як у жидка, на предмет комерції варить, а наче ж — наш, а там хто зна. Ага, дак його жонка завідувала господарчим магазином у Трипіллі, і товари, які вона на базі діставала, а тоді се був дефіцит великий, інженер наш і парторг возив до Польщі та Руминії. Створював початковий капітал, так би мовити. На предмет Маркса і його "Капіталу" він був сильно підкований, на політзаняттях було — наче професор який, а язик — калатайло, а не язик. І ось попався він десь там на кордоні, не підмазав кого треба, грошви пожалів, сам потім признавався, і його — з парторга турнули. Та він не дуже печалився, і на збори, де про його партійність питання стояло, не з'явився, і на бюро у район, а партбілет переслав у райком посилкою. У дерев'яній скриньці, мо', ціла підшивка газети "Правда", а всередині та уже ж червона книжечка, якою ми так дорожили колись, бо ж — боялися. Але се вже була осінь дев'яностого року, уже люди стомилися боятись. Дак приїхав на збори, на яких інженера з партії виключали, інструкторок із райкому, молодесеньке таке, скоро і воно у комерцію подалося, хлібопекарню відкрило, хліб рафіками по всьому району розвозять, такий же, правда, глевкий, як і державний був, зате удвоє дорожчий. Дак той інструкторок і каже: так і так, товариші комуністи, треба обрати нового секретаря. А з кого вибирать, як залишилося в парторганізації одинадцять калік, пенсіонерів, з них четверо — лежачих. Цегельня — на реконструкції, розорили, розтягли та й розбіглися, директор — і той три гектари землі у колгоспі заорендував і кинувся в комерцію, капусту вирощує та продає. Дак на сміх — обрали мене секретарем, по старій пам'яті, а Косогону наказали збирати внески. Се сніги упали, по хатах ми, як ведмеді у барлогах, сидимо, я, правда, подзвонюю Косогону, теперечки у нас у селі суцільна телефонізація: "Максиме, ти там внески партійні збираєш?"— "Збираю, аякже, — відповідає мій давній соратник по п'янці, — один ти нерегулярно платиш". А мене тої зими болячки придавили, ніде не буваю, нікого не бачу. Дак став я бабою, вона у мене

моторніша, внески із пенсії своєї ветеранської Косогону передавать, дисципліна, такими нас виростив батько Сталін, на труд і на подвиги. Так зима проминула, весна на грядках для нас спливла, ніяких партійних тобі зборів чи занять, свобода, курва. Коли ж раптом дзвонять із райкому, я думав, що його давно і на світі не існує, райкому того: "Коли ваша парторганізація нарешті плататиме внески, уже скоро рік — як нема од вас ані копієчки!" — "Розберуся, товаришу партія, — кажу, — розберуся і доповім". А сам швиденько набираю номер Косогона і кричу у трубку, як товариш Жуков, наш дорогий і заслужений воєначальник, аж трубка стає гарячою: "Ах ти... (і мат-перемат), де внески, які ми тобі од самої осені платили, чому ти у райком не здав?!" — " А за які б шиші я пив усю зиму? Я тепер сам залишився, без хазяйки, схоронив, бідолашну, а зимові вечори такі довгі... Не дай тобі Бог, без баби залишишся, згадаєш мене... Та й навіщо їх здавать, аби хтось комерцію на них крутив? Давайте зберемося на цегельні, я з пенсії трилітрову банку самогону вам виставлю на знак, що свою вину перед партією визнаю і каюся..." — "Та ми тебе, пройдисвіта, у два щоти виключимо!" — кричу у трубку. "Ти уже раз мене виключав, оркестр пам'ятаєш? Дак я тоді викручувався, бо довжность моя конторська мене гріла, а тепер — ще й подякую..." І зрозумів я після цієї телефонної балачки, що так справа у партійній організації не піде, настав час приймати кардинальні рішення. Перекинувся по телефону із комуністами, вони мене підтримали. І ось я збираю партійні збори, на лужку, під горою, за конторою цегельні, бо сама контора давно зачинена. А сторож на цегельні ще був, кривоокий Сергій, Самострілом його дражнили, із рикошета перед війною око вибив собі, а тепер теж у ветерани війни записався, на день Перемоги вінки до пам'ятника полеглим солдатам носить разом із нами. І тримав він конячку, і воза тримав, наче заводські вони вважалися. Ось я йому і дзвоню: "Сергію, будь завтра напохваті із гужтранспортом, розвезеш нас після відповідальних партійних зборів..." — "Дак, може, і я

можу присутствовать, у мене редька добра на городі виросла, як на даний літній момент — найкращий закусон..." — він каже. А я йому принципово відповідаю, строго за статутом: "Збори будуть закриті, не можна тобі, бо ти — безпартійна галушка..." І тут мені в голову стукнуло, часом мудрості моїй меж нема: ну що тої банки, хоч і трилітрової, на такий кагал, та ще — партійний? Я і кажу Сергію Самострілу, це по-вуличному, а прізвище його — Кислиця: "А хочеш, ми тебе в партію приймемо? Принось на збори заяву і банку самогону. Тільки ж ти не пий багато, бо перше тобі партійне доручення буде — розвезти нас після зборів по хатах..." А він страшенно усе таке начальствене любив, щоб коло вищеньких, хоч сам — дуб дубом, і — ухопився.

Ось зібралося нас семеро, як і восени, членів партії на лужку, під горою. Восьмий — Сергій Самостріл, збоку трохи сидить, ще ж не прийнятий, хоч заява його уже у мене, а під рукою у нього — банка трилітрова із самогонярою, у газету загорнена. І в Косогона — банка, як домовлялися. Я сяку-таку закуску приніс, у торбі, з якою на рибалку ходжу. Відкриваю збори, прошу затвердити порядок денний. Перше питання — про прийом товариша Сергія Кислиці у кандидати партії. Друге — різне. Затвердили одноголосне. Ставлю я перше питання, прошу Сергія Кислицю розказать свою біографію. Члени партії кричать у один голос: "Не треба нам його побрехеньки, знаємо і так, голосуймо!" Проголосували — одноголосне. Потиснув я перед усіма партійцями руку новому кандидатові, а він папір розгортає і ставить на моріг банку із самогоном. Але я рішуче заперечую, наказую почекати з банкою і порушую, у різному, ще одне питання: "Про саморозпуск партійної організації цегельні". А се вже був час, коли біля школи на щоглі синьо-жовтий прапор майорів, тричі його дільничний зривав, за десятку на щоглу вибираючись, і тричі його знову вішали. Відтак дільничний відмовився за десятку штани протирати, інфляція почалася, а тим, хто жовто-блакитний прапор вішав,

рухівці по двадцять п'ять доляриків платили, їхнє і взяло. Знову крики: "Голосуймо без обговорення, уже вона сама розпустилася, голосуймо і приступаємо до третього питання". Ну, проголосували одноголосне, а третє питання — п'янка. Дак ми як урізали — поки дві банки не спорожніли, жоден і не відсунувся. Ні, не старіють душею ветерани, думав я, дивлячись на свою гвардію. А тоді киваю до Сергія: "Підганяй гужтранспорт!" А він почав було брикатися, бо зрозумів, що його із партією одурили, на трилітрову банку розкололи. Але я із торбини своєї дві пляшки казенки дістав, одну Сергію простяг, щоб він потім, коли своє найперше партійне доручення виконає, випив, і він уговкався. "А тепер, — кажу, розливши по стаканах другу пляшку казенки, — товариші колишні члени партії, вип'ємо за пам'ять тих людей нещасних, батьків і дідів наших, які під нами осьдечки тут лежать і до нас крізь скоринку земну стукають: "За віщо ви гак із нами повелися?.." А усі сільські знали, тільки боялися досі признаватися, що тут, на лужку, під горою, у тридцять третьому канави глибоченні копали і в них кидали померлих із голоду, та й тих, хто ще тільки додихав. Хотів я спершу, щоб стоячи випили, за померлих із голодухи, але бачу, що вже ніхто на ноги не зіпнеться, тож випили, вважай, лежачи, хай на нас не ображаються, хай нас, грішних, простять, вони теж не святі були, що до такого допустили. Тут Сергій Самостріл навколо контори об'їхав і біля нас конячку, запряжену у глибокого воза, спинив. Відтак брав нас по одному і в того воза складав, як дрова. 1 тільки милиці та костур Данила Зенчика із глибокого воза стриміли, а так ми усі покотом лежали. І рушили ми через село усеньке. І як викотили на асфальтівку, кажу своїм партійцям: "Заспіваймо, товариші, хоч і лежачи через наше велике перепитіє, прощальну інтернаціоналку, хай нас чують і пам'ятають..." Дак ми як узяли на горлянки "Вставай, проклятьем заклейменный, весь мир голодных и рабов!.." — небо над нами захилиталося. Люди із хат вибігали, дивувалися. Але потроху нас усе менше на возі залишалося, Сергій кожного

коло його двору попід ручки висаджував, і тихішала інтернаціоналка, як грім далекий із хмари, що відпливла за обрій. І тільки ще Данило на возі лежав — найдалі живе. Він милицями своїми небу погрожував, бо з двадцятих годків у безбожниках числиться. І дулі він небові сукав, і плакав до неба гарячими, п'яними слізьми, се вже мені Сергій потім розказував.

А небо до нього — мовчало, як німе.

ДІД СЕМИРОЗУМ, ДІД ІВАН ТА ВІДЬМИ

Із раннього дитинства наслуханий я був про свого діда по матері, Семирозума, який у давнющі часи змайстрував літака і злетів на ньому з клуні. Мої перші "літературні" спроби в учнівському зошиті, ще я ходив до третього чи четвертого класу, — про цю знаменитість роду нашого. На вулиці, в селі мене змалечку кликали або Семирозумів Володя (материн рід), або — Гуців Володя (батьків рід). У середині шістдесятих років, ще добуваючи свій третій армійський рік, заповзявся я знову писати про діда Семирозума і в листі до сестри Валентини попросив розпитати батька, ще був живий батько і більш-менш дужий, про Семирозума і — про сільських відьом, які теж мали стати героями моєю майбутньої повістини. І Валентина надіслала два листи з Петрушина. Написавши повість "Семирозум", я поклав сестрині листи у стос своїх армійських послань до дружини і ось тільки тепер знайшов їх. Між тим, це єдині документальні свідчення про мій рід. Бо листи написані — зі слів батька, якого давно уже нема на світі. Бо навіть мій кум і багаторічний дослідник писань моїх академік Микола Жулинський досі певен був, що діда Семирозума я вигадав, витворив. І ще — листи сестри, такі колоритні, живі, що свідчать не лише про рід наш, а й про час наш, про потік — крізь час — поколінь людських. Отже, документи віку без жодної стилістичної чи якоїсь іншої правки.

Привіт із Петрушина. Володя, листа твого ми одержали і даємо відповідь. Батько говорить, що літака він не бачив, але знає цього діда Семирозума. Дід був сам дуже товстий. Вага його була десь, мабуть, більше ста кілограмів. Працював він у кузні ковалем. Жив багато. Чужих людей він не наймав, а працював сам по своєму хозяйству. Господарство у нього було велике. Він мав двох синів. Звали одного Іван, а другого — Матвій. Батько говорить, що йому розповідали люди, ніби цей дід сам зробив літак. Він збив із дощок щось схоже на ящик, потім до цього ящика приробив крила. У нього була своя клуня. Він затяг туди свій літак і спустився із клуні. Після цього його і прозвали дідом Семирозумом. Справжнього імені батько не пам'ятає, говорить, ніби його звали Данило. До самої старості він працював у кузні. Колись орали сохами, і він робив ці сохи. Ще до революції цей дід ділив землю між селян. Жив він років до вісімдесяти. Коли помер, то був такий сивий, як стіна. Сини його жили у Петрушині. Його син Матвій — це батьків тесть. Людей, які бачили цей літак, уже нема.

Тепер про діда Івана, батькового батька. Дід Іван працював плотником, а також і землеробом. У нього були свої коні, своє хозяйство. Він мав шестеро синів: Андрія, Василя, Павла, Дениса, Гришу, Кузьму. Павло загинув у дев'ятнадцятому році. Кузьма загинув у сорок першому році. Він був партизаном. Після революції дід Іван працював у сільраді, допомагав розкуркулювати куркулів. Дід брав участь у побудові школи і церкви у нашому селі. Коли будували церкву, то один чоловік упав із самого верху церкви на землю і залишився живим. У той час пани продали свою землю і дід купував цю землю собі. У 1905 році була революція. У цей час дід поїхав у Седнів, а там саме розбирали магазин куркуля Лизогуба, і дід привіз додому краму, посуду і таке інше. Після цього тих людей судили і позасилали у тюрми, але діда не судили. Жив дід Іван 72 роки. Помер у 1939 році. Володя, оце все, що я змогла випитати у

батька. Про роки революції — говорить — нічого не знає. Поки мені це розповів, то добре наплакався...

Привіт із Петрушина. У своєму листі ти ставиш деякі запитання, а тому я, розпитавши про це у батька, відповідаю тобі на запитання. Ти запитуєш, чи був батько набойщиком? Так, дід Іван був набойщиком. Це робилося так. Брали дошки квадратні, аршин ширина і аршин довжина. Ці дошки робили для діда у Халявині. Потім дід сам робив удома краску. У діда були спеціальні подушки, які надівалися на руки, зроблені із ременю і всередині напхані вовною. Ці подушки мочали у краску і добре розмазували її по дошках. Потім на цю дошку дід клав полотно і катком, зробленим із заліза, добре укатував це полотно. На полотні виходили різні візерунки. Коли на штани — то у полоску, а коли на наволочки — то різні візерунки. Також шили із цього полотна і костюми. І за це дід одержував гроші.

Кажуть, що колись були відьми у нашому селі. Вони перетворювались у собак, свиней, котів. Був у селі дід, його звали Матвій Туренок. Літом він спав у клуні. І ось він розповідав, що ніби його кожної ночі хтось давив, лазив по ньому. Він пристеріг і спіймай собачку, приніс у хату і говорить: "Я тобі відрубаю лапи". Собачка почав проситися і говорить: "Не рубай мене." Дід говорить: "Скажи, хто ти". Собачка на очах у діда перетворилася на бабу, і дія пізнав, хто це. Ця баба жила недалеко від діда. Батько говорить, що теж бачив відьму. Колись біля нас жили сусіди. Вони вкрали у нас собаку і віднесли до себе в економію. Наш батько і дід Іван вирішили забрати собаку і пішли увечері по неї. Ось вони забрали собаку і йдуть додому. Батько наш ішов перший, із собакою. Коли бачить: з-під мосту, того, що біля Супів, у рівчаку, виходить свиня. Шерсь на ній велика і шелестить, наче горох. Свиня вилізла з-під мосту, подивилася на батька і знову пішла під

міст, по воді. Батько говорить, що це була відьма, бо вона не схожа на звичайну свиню.

Ще батько розповідає, що раз увечері хлопці і дівчата гуляли на вулиці. Коли бачать — повз них котиться колесо. Воно прокотилося раз, потім завернуло і знову котиться назад. Хлопці спіймали це колесо і підвісили на вірьовці. Вранці прийшли дивитися, а на дереві висить — баба. Вона попросила, щоб її відчепили. Хлопці її відчепили, і вона пішла.

Шептухи у нас у селі буди завжди, і є вони тепер. Тепер до них ходять мало, хіба що старі люди. А колись до них ходило багато людей. І говорять, ніби помагало. Колись дід Іван ходив шептати зуби. У селі жив один жид, і він шептав зуби. Шептав він тільки тоді, коли світив місяць. Дід Іван говорив, що допомагало. Коли шептухи шептали, то вони говорили різні молитви. Коли шептуха заговорює кров, щоб вона перестала, то вона говорить таку молитву: "Першим разом, добрим часом Господу-Богу помолюся, і Матері Божій, і Пречистій святій, і усім святим. Ішла дівка із-за мор'я, несла воду із комор'я, вода розлилася, і у раба Божого (ої) (назвати ім'я того, кого шепчуть) кров зупинилася". Ще вкінці має бути якась молитва, будь-яка. Цю молитву мусить знати тільки шептуха, більш ніхто. Цю молитву я випитала у одної баби, вона шепче. Мені розповіла її внука, що ходить разом зі мною у школу. Оце поки все. Більш нічого не знаю.

*** *** ***

Надруковано:

Дрозд Володимир

"Убивство за сто тисяч американських доларів"

Київ

"Український письменник" 2003

с. 196-216